

Психологія емігранта (на матеріалі україномовної поезії

Канади другої половини XX ст.)

Psychology of the emigrant (on the material of Ukrainian-Canadian poetry of the second half of the twentieth century.)

У статті досліджуються психологічні особливості емігранта та засобів їх художнього втілення на матеріалі лірики україномовних поетів Канади другої половини XX ст. Виділено такі риси, як невизначеність, відчуженість, непотрібність, самотність. Проте незважаючи на досить складний душевний стан, почуття чужинця, самотності, несприйняття себе як повноцінного члена нового суспільства, так званий «синдром емігранта» не втілений в україномовній поезії Канади. Однією із причин стала згуртованість української громади у Канаді та привезені з батьківщини символи, що допомагають знайти сенс життя. Саме духовний зв'язок з батьківщиною стає «соломинкою», яка тримає емігранта, дає сили жити, знаходити шляхи до самореалізації, зберігаючи національну та культурну ідентичність як українця.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства явище еміграції набуло значного поширення. Це процес, при дослідженні якого необхідно враховувати багато факторів: соціально-психологічні, економічні, культурні, соціально-політичні та ін.

Вихідці з України проживають майже у 40 країнах світу. Один із найбільших осередків українців – Канада. Особливістю еміграції українців до цієї країни був її масовий характер, який спричинив утворення сталої національної спільноти українців у складі поліетнічного населення. «Це забезпечило високий рівень збереження їхньої етнокультурної ідентичності, національної свідомості і тяжіння до зв'язків з Батьківщиною» [5, с. 3]. Однією з особливостей еміграції до Канади є тісний духовний зв'язок з етнічною батьківщиною та потужна згуртованість громади. А. Фігус-Ралько у своїй книзі «Українська Канада» наводить слова редактора «Українського голосу» Івана

Сирника: «Крім громадянства моєї країни, я ще маю своє окреме духовне громадянство. Це моя «Святая Святих». Я – українець, і своєї української духовности я за ніяку ціну не зречуся. Я не можу зректися свого українства так, як не можу зректися своїх батьків і сказати, що їх у мене ніколи не було. Я можу змінити своє державне громадянство, переїхавши в іншу країну і прийнявши там нове громадянство, але я не можу змінити мого національного роду» [21, с. 76].

Канада також є одним із осередків української еміграційної літератури. найбільш продуктивним періодом була друга половина XX ст., коли після війни сюди приїхали багато письменників, серед яких засновники всесвітньовідомих літературних об'єднань МУР, «Слово» (Яр Славутич, О. Зуєвський, М. Голод, Л. Палій, А. Шум та ін.). Сама ситуація еміграції є травматичною, екстремальною у психологічному плані. Тому письменники не могли не віддзеркалити свої почуття у творах.

Аналіз останніх досліджень. Проблемі еміграції, зокрема й до Канади, в останні десятиріччя присвячено чимало праць істориків (М. Марунчак, М. Шарик та ін.), соціологів (Н. Ханенко-Фрізен, К. Галушко та ін.), культурологів (Г. Новоженець), літературознавців (Л. Скорина, П. Сорока та ін.). На думку вчених, еміграція як процес вимушеного чи добровільного виїзду людей з країни в інші держави з метою тимчасового або постійного проживання є феноменом, властивим багатьом народам. Науковці звертають увагу і на психологічний аспект еміграції (А. Айх, З. Егер, Г. Гандзілевська та ін.). У першу чергу це стосується четвертої, т.зв. трудової, хвилі (О. Венгер, О. Мамчур, Н. Вітюк, А. Таранова та ін.). Психологія емігрантів у літературних творів залишається малодослідженим явищем. Багато публікацій є про новелу Стефаника «Камінний хрест», у яких розглядається психологія перших мігрантів до Канади (Н. Тивонюк, В. Лукасевич, Я. Розумний та ін.). М. Сорока вбачає одну з причин інтересу до літератури діаспори у її змістовому наповненні: «це величезний шар естетичних і філософських ідей, певних формальних досягнень, це спроба досягнути українську історію й показати в ній

ту, за М. Шлемкевичем, «загублену українську людину» (я б сказав «розгублену») на тлі величезних зрушень в моралі й психіці ХХ ст.» [16, с. 150].

Психологія емігрантів у ліриці митців повоєнної хвилі у Канади на сьогодні залишається недослідженою, що і складає **актуальність статті**.

Метою даної статті є дослідження психологічних особливостей емігранта та засобів їх художнього втілення на матеріалі лірики україномовних поетів Канади другої половини ХХ ст..

Виклад основного матеріалу. За визначенням Т. Кіса, «...особливість української діаспорної спільноти – це її двоїстий психологічний і суспільно-політичний, а навіть і культурний характер. Лояльність до країн поселення, впливи нового соціологічного оточення, нові рухові надбання, соціально-економічна інтеграція і тому подібне створили окремий соціологічно-психологічний тип українця; в окремих випадках навіть гібридний» [8, с. 61]. Психологічний стан, у якому перебуває поет-емігрант, ще називають духовною еміграцією. В авторів, волею долі виштовхнутих за межі України, цей стан виявлявся у постійному відчутті втраченої Батьківщини і майже травматичної туги за нею [17, с. 43].

М. Ільницький, досліджуючи творчість поетів Празької школи, виділяє типову рису емігранта на чужині: «Чужина – прихильною чи ворожою вона б не була – породжувала в поетів комплекс біженця, якого постійно супроводжує «хрест доріг», що його кожному треба нести на свою Голгофу» [6, с. 15]. Це відчуття знаходить художнє втілення і в україномовній поезії Канади другої половини ХХ ст. Так, П. Гринчишин порівнює емігранта з образом пустельника долі:

Блука світами не одна людина –

Пустельник долі без свого гнізда.

А в серці – вічний поклик батьківщини.

Без неї в серці холод і зима [3, с. 64].

Образ гнізда у цій строфі – ознака втраченої батьківщини. Її покликання у серці ліричного героя – невід'ємний атрибут його життя, його характерологічний риса. Відчуття втраченої батьківщини є одним із провідних мотивів у ліриці україномовних поетів Канади. Цей стан відчутний навіть в умовах начебто пройденої адаптації.

«Складний психологічний та соціальний стан митця-емігранта впливав на його суспільну поведінку та внутрішній стан, на його відхід у “еміграційні гетто» та в самих себе, що породжувало стан меланхолії та самозаглиблення, щось далеко більше, ніж стан смутку чи ностальгії» [13, с. 141]. У зв'язку із цим станом виокремлюється самохарактеристика ліричного героя як неповноцінної особистості. Так, через вимушеність жити на чужині, неможливість повернутися на батьківщину ліричний герой І. Темертея говорить про себе: «Я затятий, забутий, я проклятий, / Побитий громом, пройнятий дощем» [19, с. 19]. В образі дощу асоціативно відчутний образ сліз над своєю долею та рідним краєм.

Неприйняття нового місця проживання можна трактувати за Б. Вальденфельсом як крайню форму «чужості», що зустрічається коли індивід потрапляє у ситуацію, у якій не орієнтується. Усе чуже при цьому є не лише невідомим, а й незрозумілим. Це, безперечно, зумовлює і відповідну систему аксіологічних образів поезії. Так, Р. Кедр втілює невідомість і непевність майбутнього життя в образі «брама невідомого», за якою невідомо що чекає ліричного героя: «Що за нею? Чорна прірва / Чи якісь нові сонця?» [7, с. 47]. С. Гурко називає життя на чужині «стриптизом»:

Я танцюю стриптиз
на арені життя,
Я танцюю стриптиз,
щоб знайти забуття [4].

Образ стриптизу підкреслює, що лірична героїня постійно оголює свою душу, шукаючи спокійного життя. Душа також оголюється під впливом великих страждань у цих пошуках, адже, як наголошує Л. Тарнашинська,

інтеграція емігрантів у чужоземне середовище була часто неусвідомленою «грою» на поразку або перемогу, що «потребувала відмови од усього звичного, максимального напруження сил, достатньої міри *інтеграційного конформізму*, високого порогу *адаптаційної резистенції*» [18, с. 416]. Емігрантам довелося адаптуватися до нового ритму життя, моделей поведінки ціною «власних психологічних трансформацій» [18, с. 417]. Процес пристосування зумовив почуття страху, самотності та відчуженості, які й знайшли своє вираження у поезії. Так, М. Голод життя на чужині визначає як «життя ізгоя», а емігранта з України називає «ізгоєм без столиці» [2, с. 36]. Р. Кедр у вірші «Чому?» прямо вказує, що йому важко жити на чужині: «Не тут житло моє» [7, с. 112]

Образ каменю у його вірші «Занадто багато світу...» – це уособлення душі емігранта. Також в образі каменю заковано почуття розкаяння та відчуття болю, пов'язаних із фактом від'їзду з рідної землі, що підкреслено епітетом «важкий». Образ каменю у такому розумінні вжито і у поезії «Камінь» М. Голод («Я – камінь / вилупаний з каменолому» [2, с. 17]), де образ каменолому – метафоричний образ українського народу, від якого відірваний ліричний герой-емігрант. У віршах В. Скорупського мотив самотності переростає у мотив непотрібності через порівняння із нікому непотрібною вітриною магазину:

Життя моє – відслонена вітрина

Із цінами змінливими на крам.

Відчай у ній і згінкля самотина

Завжди без попиту мимо реклами [14, с. 43]

В. Ворскло, підкреслюючи духовну невизначеність емігрантів, розгортає мотив не знайденого щастя. «Ми щастя мріяли знайти» [1, с. 17], – ділиться своїм сокровеним лірична героїня, але перед собою бачить лише чужину. Опозицію очікування–дійсність втілено такі почуття ліричної героїні як розчарування та сум.

Почуття відчуженості від нового світу спричинене соціальними причинами, насамперед різницею у ментальності. У поезії Л. Мурович

«Чужинцеві» у монолозі ліричної героїні, адресованому залищальнику-канадцю, порівняно моральні якості українців й канадців. У цьому порівнянні центральну позицію посідає образ золота як визначального у світогляді людини, пов'язаного із ментальністю народу. Для канадця найважливішими є матеріальні цінності, образ золота для нього – гроші, для українця золото – «духовні прямування й ризик» [9, с. 149]. Звідси й природність зауваження, що канадець нічого не бачить далі «хвірточки свого подвір'я» [9, с. 149]. Метою життя українця є служіння батьківщині, поетично виокремлений в образі «пані рідного безмір'я» [9, с. 149]. Українець поступово адаптується у Канаді, стає часткою нового суспільства, але все одно не відчуває себе його рівноправним членом. Так, В. Скорупський характеризує країну проживання як добру, привітну, яка дала хліб і сіль. Але ліричний герой не може позбавитись від туги, і у мріях і снах живе Україною. Із образом чужини нерозривно пов'язаний мотив самотності, який автором статті був досліджений у публікації [12].

У баладі «Троє» Яра Славутича, де йдеться про історію заселення Канади представниками трьох різних народів, виділено психологічні концепти українського емігранта Івана та емігрантів з Англії та Франції. На протиставленні їхніх дій, які подані ретроспективно в їхній розмові, відзначено різницю менталітетів. Двоє з них вихваляються один перед одним своєю жорстокістю у завоюванні земель Канади: «Поклав я сотню індіан, / Не пожалівши дробу...» [15, с. 193]. Це представники англійських та французьких завойовників – двох домінуючих етнічних груп у Канаді, які шукають вигіднішого життя на сході країни. Українець, непричетний до боротьби з індіанцями, він оселився на заході, щоб обробляти цілинні землі «глухомані», «Аби в ланах родючих нив / Пізнати волі далеч...» [15, с. 193], налагоджуючи мирні стосунки з усіма народами, які населяють країну. Яр Славутич підкреслює спільні риси життя і ментальності індіанців та українців: обидва народи працюють на землі, терплять приниження в умовах імперської влади. Образ Івана – це узагальнений образ поселенців, які, приїхавши до Канади, почали освоювати землю. На першому плані в його характеристиці риси

українського народу: чисте сумління та наміри жити з іншими народами у мирі та злагоді, гармонії [10, с. 19]

Переселенці з України на землях Канади активно долучалися до громадсько-політичного життя, створювали власні громадські та культурно-освітнянські організації, газети. Тобто особливістю української громади у Канаді є її згуртованість. Тому і ліричний герой еміграційної поезії відчуває себе частиною громади, що підтримує волю до життя.

Духовну близькість і певну єдність емігрантів у творчості Л. Мурович визначено образом «тотемна рідня». В інтерпретації останнього акцентовано риси племені, члени якого живуть дружно, ділять всі блага порівну, підтримують один одного за будь-яких обставин. У поезії «По-біблійному» Л. Мурович торкається питання допомоги новоприбулим емігрантам, ситуаційно розгортаючи тему: хоч усій громаді важко було пережити зиму, та вони прийняли нові три сім'ї й діляться з ними залишками припасів [11, с. 68].

Виражаючи ідею долання українцями труднощів, Л. Тиховська виокремлює риси менталітету народу та деталі-речі, привезені з батьківщини, «як святощі землі» [20, с. 8]: грудка землі, «Кобзар» Т. Шевченка та вишитий рушник. Останні – символи України, що у названій поезії Л. Тиховської набувають сакрального смислу і постають уособленням надії на краще майбутнє, єдності українців між собою та з рідною землею, ідеї збереження майбутніми поколіннями народних традицій. Таким чином, емігрант у Канаді попри всі труднощі не втрачає своєї ідентичності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Серед психологічних особливостей емігранта у Канаді в україномовній поезії виділено такі риси, як невизначеність, відчуженість, непотрібність, самотність. Проте незважаючи на досить складний душевний стан, почуття чужинця, самотності, несприйняття себе як повноцінного члена нового суспільства, так званий «синдром емігранта» не втілений в україномовній поезії Канади. Однією із причин стала згуртованість української громади у Канаді та привезені з батьківщини символи, що допомагають знайти сенс життя. Саме духовний

зв'язок з батьківщиною стає «соломинкою», яка тримає емігранта, дає сили жити, знаходити шляхи до самореалізації, зберігаючи національну та культурну ідентичність як українця. Проте процес адаптації до нового суспільства не є завершеним через різницю у менталітеті. Тому мова йде скоріше про інтеграцію українських емігрантів до нового суспільства, коли вони зберігають свою сутність, а не пристосовуються чи тим паче не асимілюються.

Психологія українських емігрантів та її втілення у поезії залишається цікавою темою для майбутніх досліджень. Перспективним є порівняння відображення психології в україномовній поезії різних країн.

Література

1. Ворскло В. Листи без адреси: Вибрані поезії / В. Ворскло. – Торонто, 1967. – 68 с.
2. Голод М. Стрімка моя вулиця / М. Голод. – Торонто, 1988. – 146 с.
3. Гринчишин П. Золотавий цвіт любови: духовна поезія / П. Гринчишин. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – 168 с.
4. Гурко С. Поезії [Електрон. ресурс] / С. Гурко. – Режим доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/metrs.php?id=1077&type=tvorch>
5. Гуцал П. З. Українська еміграція Канади і США та національно-визвольний рух на західноукраїнських землях (1914–1923): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / П. З. Гуцал. – Л., 2005. – 20 с.
6. Ільницький М. Поезія "трагічного оптимізму" / М. Ільницький // Поети Празької школи: Срібні сурми. Антологія. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 7–31.
7. Кедр Р. Поезії / Р. Кедр. – Торонто: В-во "Свшан-зілля", 1983. – 372 с.
8. Кіс Т. Проблеми збереження української національної субстанції: Доповідь на пленумі ЦУ СУМ, Нью-Йорк, листопад 1967 / Кіс Т. І. // Авангард. – Брюссель, 1969. – № 1. – С. 61-64.
9. Мурович Л. Дерево рідного роду: Поезії / Л. Мурович. – Торонто, 1984. – 210 с.

10. Накашидзе І. Жанр балади у творчості Яра Славутича / І. Накашидзе // Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори): Літ.-наук. зб.: Вип. 7. – К.–Херсон: Просвіта, 2010. – С. 16-21.

11. Накашидзе І. С. Життя української громади у творчості україномовних поетів Канади другої половини ХХ ст. / І. С. Накашидзе // Science progress in European countries: new concepts and modern solutions: Papers of the 2nd International Scientific Conference / October 14-15, 2013. – Stuttgart, 2013. – С. 66-69.

12. Накашидзе І. С. Мотив самотності в україномовній поезії Канади другої половини ХХ ст. / І. С. Накашидзе // Сучасна філологія та методика викладання іноземних мов у міжнародному просторі мови та культури: Збірка матеріалів І Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (14 березня 2012). – Черкаси: ФОП Велівченко В. О., 2012. – С. 100-103.

13. Новоженець Г. Прояви української ментальності в мистецтві української діаспори: світоглядні лінії та позиції / Г. Новоженець // Вісник Львівського університету. Серія: мистецтвознавство. – 2008. – Вип. 8. – С. 139-144

14. Скорупський В. Із джерела: Поезії / В. Скорупський. – Торонто, 1961. – 80 с.

15. Славутич Яр. Твори. [У 5 т.] / Яр Славутич. – К: Дніпро, Едмонтон: Славута, 1998. – Т. 1: Поезії (1937–1997). – 470 с.

16. Сорока М. "Еміграція, діаспора, література: що показує час?" (інтерв'ю-діалог) / М. Сорока, А. Мельничук // Всесвіт. – 2001. – № 1–2. – С. 149–156.

17. Сюта Г. Мовотворчість Нью-Йоркської групи в українському поетичному дискурсі / Г. Сюта // Культура слова. – 2010. – № 7. – С. 42-47.

18. Тарнашинська Л. Література розфокусованої свідомості: до категорії "діаспора" та її інтерпретацій у літературознавстві / Л. Тарнашинська // Тарнашинська Л. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої

концептології. – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – С. 412–432.

19. Темертей І. Поезії / І. Темертей. – К.: Неопалима купина, 2004. – 512 с.

20. Тиховська Лена. Ліра: поезії / Лена Тиховська. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – 80 с.

21. Фігус-Ралько А. А. Українська Канада / А. А. Фігус-Ралько. – Київ-Вінніпег, Наша культура і наука, 2003. – 184 с.

Накашидзе Ірина Сергіївна, Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства. Домашня адреса: 49064, м. Дніпро, вул. Караваєва 1-а / 84. Телефон: 0954228819. e-mail: ir4ik87@meta.ua